

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЕКСПРЕСИВИ І КОМУНІКАТИВИ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ ФЕНОМЕН

О. М. Гордій

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
e-mail: admin@nuing.edu.ua*

У статті розглядаються питання перекладу експресивної та комунікативної фразеології. Способи перекладу цих одиниць аналізуються на матеріалі літературних творів німецьких письменників 20 століття. Досліджувані фразеологізми визначаються як одиниці з вираженою національно-культурною специфікою, що утруднює пошук перекладних еквівалентів. Аргументується необхідність включення цих одиниць при формуванні лінгвокультурної компетенції перекладача.

Ключові слова: *фразеологічні експресиви і комунікативи, міжкультурна комунікація, прецедентний феномен, інтертекстуальність, неперакладність.*

Бурхливий розвиток технологій сьогодення сприяє глобалізації суспільства. Класик досліджень засобів масової інформації і комунікації Г. М. МакЛюен вважав, що духовний і матеріальний образ людства на різних етапах його розвитку визначається не знаряддями праці, економікою, культурою чи політикою, а комунікаційними каналами, якими користуються члени суспільства, та ще до широкого розповсюдження комп'ютерної комунікації передбачив виникнення нового типу глобального інформаційного середовища, яке перетворить світ в «глобальне село» (*global village*) [6].

Процес глобалізації передбачає розвиток міжнародних зв'язків та активне спілкування між представниками різних культур. Таким чином актуалізуються питання міжкультурної комунікації, адже національні мови та культури виявляють не лише спільні, універсальні риси та елементи. Навіть нелінгвістам очевидно, що мови відзначаються національно-культурною специфікою, самотністю, які зумовлюються відмінностями в історії розвитку народів, їхньому культурному надбанні. У міжкультурній комунікації на передній план виходять національно-специфічні елементи культури, акумульовані власне у мовних одиницях та у спільному для представників однієї лінгвокультури велетенському фонді фонових знань.

Основою цього фонду є національна мова, а переклад є засобом не лише міжмовної, але й міжкультурної комунікації. Перекладач визнача-

ється як посередник між культурами, він повинен володіти достатньою лінгвокультурною компетенцією, щоб забезпечити діалог двох культур [5, с. 21].

Дослідження перекладацької діяльності як феномена міжкультурної комунікації ґрунтується на розумінні мови як компонента культури, єдиного соціально-культурного утворення, а культури, в свою чергу, як сукупності духовних і матеріальних надбань суспільства, що охоплює усе його історичне, соціальне і психологічне розмаїття.

Одним з перших на відображення в мові оригіналу і цільовій мові перекладу культурно-історичних особливостей мовної спільноти звернув увагу французький дослідник Ж. Мунен. Вчений показав, що переклад завжди передбачає певні перетворення, пов'язані із співвідношенням мов [12, р.138]. З цього часу зростають вимоги до точності перекладу, дослідники намагаються визначити релевантні для процесу перекладу лінгвістичні, культурно-соціальні та психологічні фактори.

В останні роки актуальність проблем перекладу як засобу міжкультурної комунікації зумовлюється також змінами, характерними для національних мов в умовах функціонування в новітніх засобах масової комунікації. Поширеним є вживання неологізмів та іншомовних слів й водночас зростає інтерес до архаїчної лексики. Типовим є використання різностильових мовних засобів, у масмедійний дискурс проникає просторічна лексика та синтаксичні конструкції. Г. Бургер пише про «епохальний перерозподіл фразеологічного матеріалу» і відзначає вирішальну роль сучасних ЗМІ у цьому процесі [10, s. 131].

Метою статті є розгляд національно-культурного компонента значення та пов'язаних із ним проблем перекладу фразеологічних експресивів і комунікативів сучасної німецької мови – синтаксично оформлених у вигляді речень чи еліптичних речень окремих висловлень, закріплених узуально для вираження інтенцій, оцінок і емоцій мовця. До окремих завдань належить аналіз перекладу цих одиниць у творах німецьких письменників 20 століття.

Серед одиниць усіх мовних рівнів фразеологічні одиниці найбільшою мірою втілюють народний дух мови, відрізняються найбільш яскраво вираженою етноспецифікою. У фразеологізмах відображене не лише історичне минуле, звичаї та традиції народу, вони передають також емоційність його представників, почуття колективного гумору. Ці одиниці мають здатність впливати на емоції та почуття реципієнта, тому часто використовуються авторами для отримання бажаного ефекту.

Загальновідомим є той факт, що культурні відмінності можуть створювати перекладачеві більші труднощі, ніж типологічні мовні відмінності. Тому належне відтворення значення фразеологізмів та їхньої експресивно-стилістичної функції у цільовій мові перекладу часто ускладнюється культурно-конотативним компонентом значення фразеологічної одиниці.

Питання передачі іншою мовою фразеологічних одиниць розглядають у теоретичних роботах та практичних посібниках багато дослідників (О. Д. Швейцер, В. Н. Комісаров, Т. Р. Кияк, Р. П. Зорівчак, Д. Г. Мальцева, С. І. Влахов та С. П. Флорін) [1; 3; 4; 5; 7; 8]. Труднощі перекладу вчені пояснюють відсутністю у мові перекладу відповідників щодо більшості фразеологізмів, їхньою етноспецифікою та контекстною багатозначністю одиниць. Серед можливих способів перекладу найчастіше виділяють фразеологічний (використання аналога чи еквівалента) та нефразеологічний (калькування та описовий метод) переклади. Реалії хоча і втрачають часто у переосмисленій одиниці своє значення, проте певний «відблиск» завжди співприсутній. Д. Г. Мальцева на великій кількості прикладів показує важливість знання та розуміння культурно-історичних компонентів значення фразеологізмів та приходиться до висновку про оптимальність їхнього перекладу нефразеологічним способом з використанням калькування та описового методу [7]. Калькування не виключає також використання пояснювального коментаря, тобто країнознавчої чи літературознавчої довідки, на кшталт прийнятих у лексикографічній та фразеографічній практиці.

Т. Р. Кияк загалом говорить про неможливість досягти адекватного перекладу, «свавілля» перекладача та пов'язану з цим втрату характерних рис твору. Щодо фразеологічних виразів як особливу теоретичну проблему науковець називає те, що носії мови знають не лише смисл висловів та ситуації вжитку, але й сприймають покладений в основу метафоричний образ, тобто внутрішню форму фразеологізму [5, с. 197]. У складі фразеологічних експресивів і комунікативів сучасної німецької мови є також багато одиниць із літературним у широкому значенні слова підґрунтям, які хоча і втратили зв'язок зі своїм джерелом, проте, як показують попередні дослідження, функціонують і надалі у німецькомовному дискурсі як прецедентні одиниці. Фразеологічні вирази передають якусь інтенцію мовця і функціонують часто як непрямі мовленнєві акти. Для перекладача важливо знати ці одиниці, щоб уникнути їхнього буквального розуміння та перекладу. Чим краще перекладач знає культуру народу, специфіку національного характеру, тим рідше його може спіткати перекладацька чи комунікативна невдача.

Д. Г. Мальцева справедливо зауважує, що незнання національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць ускладнює сприйняття літературних та публіцистичних текстів. Недостатність фонових знань спричинює нерозуміння натяків, алюзій, аналогій, пов'язаних з підтекстом, що в цілому руйнує художньо-естетичну цінність твору [7, с. 19].

У художніх творах для перекладу фразеологічних експресивів і комунікативів часто використовують еквіваленти – фразеологічні одиниці відповідної функціонально-семантичної групи. Напр., вираз здивування та / чи легкого переляку *Ach du liebe Zeit!* у романі «Три товариші» Е.-М. Ремарка («*Du liebe Zeit, ich habe kein Geld für Droschkefahren*», *erwi-*

derte sie) у перекладі М. Дятленка та А. Плюта замінено на усталене словосполучення зі схожою емоційною експресивністю: «*Та ви що, люди добрі, я не маю грошей на таксі! – відповіла вона*». Еквівалентну стійку одиницю перекладачі обрали також для ФО *So sehen Sie aus!*, яка вживається для вираження недовіри до слів співрозмовника чи відмови, пор.: «*So sehen Sie aus! Rumtreiber seid ihr alle miteinander*» і «*Можна подумати! Волоцюги ви всі!*».

На передній план виходить знання цих фразеологічних одиниць, які часто є конвеціалізованими непрямими мовленнєвими актами. Перекладач повинен безпомилково розпізнавати закладену в них іронію, часто з жартівливою конотацією. Порівняймо переклад ФО *Du merkst auch alles* у романі цього ж автора «На західному фронті без змін» в українському перекладі К. Главацької – «*Еге, ти тямущий хлопець*», та російською мовою – «*Ну да, какой ты у нас сообразительный!*» (пер. Ю. Афонькіна).

Цікавим та водночас непростим завданням є переклад накопиченого використання автором експресивно-комунікативної фразеології. Зокрема, у наступному фрагменті цього твору:

«..*<> ich kann einfach nicht begreifen, dass ein Kaiser auch genauso zur Latrine muss wie ich*»

«*Darauf kannst du Gift nehmen*», *lacht Kropp*.

«*Verrückt und drei sind sieben*», *ergänzt Kat*, «*du hast Läuse im Schädel, Tjaden <>..*».

Е.-М. Ремарк вживає послідовно ФО, яка передає категоричне запевнення (*Du kannst Gift darauf nehmen*), ФО, що функціонує як коментар чийогось нерозумного висловлювання чи якоїсь абсурдної ситуації (*Verrückt und drei sind sieben*, ця одиниця вживається також з іншими числовими компонентами), та, вочевидь, авторський вираз образливої критики співрозмовника *Du hast Läuse im Schädel*, який не фіксується навіть у словнику німецької розмовної мови Г. Кюпера, що славиться наявністю великої кількості оказіональних одиниць. Цю колоритну експресію український перекладач зумів передати, зробивши акцент саме на останній фразі, вміло обігравши фразеологічну одиницю *джмелі гудуть у голові* (хто-небудь перебуває у стані сп'яніння чи запаморочення):

«..*<> я не можу збагнути: невже кайзер теж ходить до вбиральні, як оце я?*

– *Будь певен, що ходить, – регоче Кроп*.

– *Ти, мабуть, глузду збувся, – додає Кач. – В голові у тебе джмелі завелися. <>..*».

Російський перекладач для того, щоб зберегти авторську експресію, виражену накопиченням експресивно-комунікативної фразеології, навпаки, створює власну оказіональну жартівливу фразу, яка, втім, не позбавлена фразеологічної локалізації (пор. крилатий вираз «*Одному*

нравится арбуз, а другому – свиной хрящик» з нарисів «За кордоном» М. Салтикова-Щедріна):

«...<> неужели же кайзер тоже ходит в уборную, точь-в-точь как я?»

– Да, уж в этом можешь не сомневаться, – хохочет Кропп.

– Смотри, Тьяден, – добавляет Кат, – я вижу, у тебя уже дважды два получается свиной хрящик, а под черепом у тебя вошки завелись, <>...».

Національно-культурну маркованість фразеологічного фонду виявляє також той факт, що вживання іноземцями ФО носії мови часто розглядають як проголошення повної ідентифікації з цільовою культурою і може бути сприйняте ними негативно, оскільки вимагає такого рівня «інтимності», який представникам чужої мови і культури просто так не надається [11, s. 209].

Фразеологічні експресиви і комунікативи акумулюють значний фонд фонових знань носіїв мови в німецькому мовно-культурному ареалі. Багато одиниць виникли на історичній національній основі, тобто в їхній семантиці відображені відомі історичні події, звичаї та традиції, особливості побуту та різних сфер народного господарства. З воєнними подіями та військовою сферою загалом пов'язані такі стійкі фрази: *Ab nach Kassel! Ich verstehe nur Bahnhof! Holzauge, sei wachsam! Rin in die Kartoffeln, raus aus den / die Kartoffeln! So scharf schießen die Preußen nicht!*. Вживання виразів *Mein Bedarf ist gedeckt! Bude zu, Affe tot! Haut den Lukas! Immer rein ins Vergnügen!* обмежувалось раніше торговою сферою, традиціями німецьких ярмарок. Із гастрономічними звичками німців пов'язані такі фразеологізми: *(Das) macht den Kohl / das Kraut (auch) nicht fett; Das geht wie beim / wie das Brezelbacken; Butter an / bei die Fische! Das ist (nicht) mein Bier; Das ist (alles) kalter Kaffee*. Окремі ФО містять німецькі антропоніми (*Ich bin kein Otto; Ich will Hans / Emil heißen; Mensch Meier! (Ach) du liebes Lieschen!*), в т. ч. імена відомих історичних осіб (*Sowas lebt und Schiller musste sterben; Dazu hat Buchholz kein Geld*) та окремі топоніми (*Du lieber Herrgott von Biberach!*). Вираз *Das ist das Ende vom Lied* (Так (сумно) це закінчилось) відображає характерне німецьким народним пісням трагічне закінчення, а походження фрази *Es geht um die Wurst* (Настав вирішальний момент) пов'язане із традиційними народними змаганнями, переможець яких отримував у нагороду ковбасу [2].

Як зазначено вище, багато досліджуваних одиниць мають літературне в широкому розумінні авторське підґрунтя: *Vor Tische las man's anders; Nicht ärgern, nur wundern! Da liegt der Hund begraben! Da bleibt kein Auge trocken; Ich verstehe die Welt nicht mehr! Hast du sonst noch Schmerzen?* Деякі сучасні фразеологічні експресиви і комунікативи походять із німецьких шванків – народних та авторських сатиричних оповідань, легенд і байок (*Sieht doch die Katz den Kaiser an! Landgraf, werde*

hart!) та народної пісенної творчості і шлягерів національного та регіонального / локального значення (*Hoppla, jetzt komm(e) ich! Verflixt und zugenäht! Ab die Post! Da hat doch jemand / einer dran gedreht; Hanne-mann, geh du voran! Das verschweigt des Sängers / Dichters Höflichkeit*). Наступні одиниці були свого часу відомими рекламними слоганами: *Keine Feier ohne Meier; Immer mit der Ruhe und einer guten Zigarre!* Ми погоджуємось з Г. Бургером, що ці ФО мають осцилюючий характер, оскільки їх складно однозначно відмежувати як від цитат, так і від решти фразеологізмів [9, s. 43-56]. Проте походження цих фраз не слід розглядати як нерелевантне для їхнього сучасного функціонування у мовленні. Як і інші мовні одиниці, в етимології чи у складі яких наявні національно-культурні елементи, вони акумулюють значний пресупозитивний фон знань, на який опираються носії мови у повсякденному спілкуванні.

Результати пошуків засвідчили, що фразеологічні експресиви і комунікативи – серед них як одиниці, які мають власне літературне в широкому розумінні походження, так і інші широкоживані стійкі фрази – часто використовуються в ролі назв художніх та документальних фільмів («*Sieh zu, dass du Land gewinnst*» (2006); «*Wehe, wenn sie losgelassen*» (1958); телепередач, в т. ч. теле- та мультсеріалів («*Mein Name ist Hase*»; «*Dreimal darfst Du raten*»; «*Hast du Töne?*»); літературних творів («*Sonst noch was: oder Die Kunst, miteinander zu reden*» (E. Heidenreich); «*Friß, Vogel, oder stirb*» (I. Rodrian); магазинів (кравецький салон в Карлсруе «*Verflixt & zugenäht*»; магазин пряжі у Відні «*Komme Was Wolle*») тощо. Фразеологічні експресиви та комунікативи виконують парольну функцію, виявляють потенціал творення спільноти, тобто виступають прецедентними феноменами інтенційної та емоційно-оцінної концептосфер німецької лінгвокультури.

Саме для цих одиниць в інших мовах, як правило, відсутні еквівалентні фразеологічні одиниці. Водночас, як зазначає Д. Г. Мальцева, ці одиниці володіють великою комунікативною значущістю. Їхній переклад є справжнім викликом для перекладача, і це складне завдання не завжди вдається успішно розв'язати.

Поширеним способом перекладу є вживання необразних, менш стійких відповідників. Напр., для стійкої одиниці *Schwamm drüber!* у романі Е.-М. Ремарка «Три товариші» М. Дятленко та А. Плют обрали варіант «*Ну, та забудьмо про це.. <>*». Нагадаємо, що у внутрішній формі цієї ФО лежить давня традиція записувати у різних торгових закладах борг клієнта крейдою на дощечці та витирати його губкою після сплати. Крім того, відомо, що поширеною ця фраза стала після сценічного успіху у 1882 р. оперети «*Der Bettelstudent*» австрійського композитора Carl Millöcker.

Схожу втрату підтексту, інтертекстуального зв'язку та певної пародійності бачимо також при перекладі у цьому ж творі здивування пані

Залевської, коли вона серед білого дня побачила Роббі в пансіоні: «*He guляете? Чудасія, та й годі!*». Е.-М. Ремарк вжив у цьому фрагменті біблеїзм *Zeichen und Wunder*, який можна розглядати як вигук здивування, адже він є усиченням крилатої фрази *Es geschehen noch Zeichen und Wunder!* з драматичної трилогії «Валленштейн» Ф. Шиллера (пор.: «*Im Himmel geschehen Zeichen und Wunder*»).

Складне завдання постає також перед перекладачем роману Г. Фалади «Що ж далі, маленька людино?». У фрагменті:

«*Gleich vier. Also jetzt wird es höchste Eisenbahn, dass wir ins Bett kommen, wenn wir noch ein bisschen schlafen wollen*», автор вживає популярну жартівливу фразу *es ist/wird (die) höchste Eisenbahn*, яка увійшла у широкий вжиток після виходу в 1847 р. п'єси «Ein Heiratsantrag in der Niederwallstraße» А. Гласбренера. Поспішаючи, один з головних героїв обмовився: «*Es ist die allerhöchste Eisenbahn, die Zeit ist schon vor drei Stunden anjekommen*». Перекладач твору Г. Фалади на російську мову В. Смирнов вибрав описовий метод, переклавши цю ФО лише лексею «*скорее*». Жартівливість, фоновий народний гумор, що втілений у цій стійкій фразі, вочевидь, були втрачені:

«*Четыре. Теперь давай скорее в постель, если хотим поспать еще хоть немножко*».

По-різному підійшли перекладачі роману «Три товариші» до передачі стійкої фрази *Gut gebrüllt, Löwe!*, яка виражає ставлення до слів співрозмовника (схвальне або глузливе) і увійшла у широкий вжиток з комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі» (англ. «*Well roared, lion*»). М. Дятленко та А. Плют обрали буквальний переклад: «*Гарно рикаєш, леве!*». Хоча ця фраза не увійшла в українську мову як крилата, ймовірно, що поціновувачі творчості Шекспіра змогли її розпізнати. Водночас, перекладач Д. Радієнко внесла певну локалізацію, пор.: «*Добре співаєш, соловейку!*», яка, втім, видається нам більш вдалим рішенням.

Сучасні соціокультурні процеси породжують специфічні особливості міжкультурної взаємодії. Унікальні, часто безеквівалентні експресивно і комунікативно спрямовані фразеологічні одиниці буквально пронизують масмедійний дискурс. У словниках ці одиниці часто супроводжуються лише прагматичним коментарем, натякаючи на їхню багатозначність та можливість вживання у найрізноманітніших контекстах. Це зумовлює необхідність включення цих одиниць до підручників та навчальних програм студентів-перекладачів.

У процесі перекладу фахівець намагається зрозуміти і передати інший культурний світ. Переклад є великою мірою суб'єктивною інтерпретацією тексту, тому важлива роль відводиться й рівню володіння перекладачем рідною мовою, знанням своєї культури та культури мови перекладу, що допомагає якнайповніше вести міжкультурну комунікацію, долаючи несумісність взаємодіючих культур.

Література

1. Влахов С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
2. Гордій О.М. Культурно-національний конотативний компонент ідіоматичності фразеологічних експресивів і комунікативів / О.М. Гордій // Мова і культура. Науковий журнал. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 13. – Т. VIII (144). – С. 38-45.
3. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р.П. Зорівчак. – Львів: Вища школа, 1983. – 172 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
5. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова) / Т.Р. Кияк. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
6. Маклюэн М. Галактика Гутенберга: становление человека печатающего / Маршал Маклюэн; [пер. И.О. Тюриной]. – М.: Акад. проект: Фонд «Мир», 2005. – 495 с.
7. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы / Д.Г. Мальцева. – М.: Высшая школа, 1991. – 173 с.
8. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
9. Burger H. Handbuch der Phraseologie / H. Burger, A. Häcki Buhofer, A. Sialm. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1982. – 433 S.
10. Burger H. Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – [3., neu bearb. Aufl.]. – Berlin: Erich Schmidt, 2007. – 240 S.
11. Lüger H.-H. Satzwertige Phraseologismen. Eine pragmlinguistische Untersuchung / H.-H. Lüger. – Wien: Edition Praesens, 1999. – 313 S.
12. Mounin G. Les problèmes theoriques de la traduction / G. Mounin. – Paris : Gallimard, 1963. – 235 p.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.05.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Козум О. В.*

**EXPRESSIVE AND COMMUNIKATIVE IDIOMS
OF MODERN GERMAN AS A TRANSLATION
PHENOMENON**

O. M. Hordii

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska Str., 15;
e-mail: admin@nung.edu.ua*

The article deals with the translation of the expressive and communicative phraseology. The methods of translating of these units are analyzed on

the material of the literary works of the German writers of the 20th century. Investigated idioms are defined as units with a pronounced national-cultural specificity, making it difficult to search for translation equivalents. The necessity of inclusion of these units in the formation of linguistic and cultural competence of an interpreter is argued.

Key words: expressive and communicative idioms, intercultural communication, precedent phenomenon, intertextuality, untranslatability.